

УДК 929.6 Замл
Сергій Севрюк

ГЕРАЛЬДИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ПРАЦЯХ ВОЛОДИМИРА ЗАМЛИНСЬКОГО

Досліджується внесок В.О.Замлинського у розроблення проблем міської та земельної геральдики України. Аналізуються витоки та історія герботворення та наводяться рекомендації вченого щодо розвитку вітчизняної геральдичної науки.

Однією з провідних традицій української історіографії та джерелознавства є біоісторіографічні дослідження, актуальність яких обумовлюється сучасними потребами реконструкції еволюції історичної думки в Україні, оцінки місця та ролі особистості в історії, критичного аналізу наукового та творчого доробку вчених, що сприяє створенню комплексної моделі української історіографії.

Останні роки позначені підвищеним інтересом до персоналогічних досліджень, вивченням спадщини відомих вітчизняних науковців, зокрема вчених-істориків, організаторів науки та педагогів ХХ ст. До цієї когорти належить і відомий український історик, джерелознавець, історіограф та архівіст, доктор історичних наук, професор Володимир Олександрович Замлинський (1930–1993). На сьогодні наукова спадщина вченого стала об'єктом вивчення достатньо широкого кола дослідників. До 2000 р. було опубліковано понад 20 розвідок¹, в яких висвітлювались різнобічні аспекти життя та діяльності В.Замлинського. 2001 р. вийшов друком збірник наукових праць та спогадів пам'яті В.Замлинського, в якому колеги, колишні аспіранти та студенти вченого опублікували свої спогади про нього², та біля 30 окремих статей, у яких автори звертаються до вивчення та оцінки його наукової спадщини та громадської діяльності³. Проте в жодній з праць не порушувалося питання

його внеску у вивчення української геральдики, що і обумовлює актуальність нашої статті.

Одним з напрямів наукової діяльності В.Замлинського у 80-ті – початку 90-х рр. була підготовка ряду видань з архівознавства, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. На межі 90-х рр. ХХ ст. він написав шість праць (у співавторстві з М.Дмитрієнко та Ю.Джеджулою), присвячених проблемам геральдики України. Актуальність цих робіт полягає в тому, що В.Замлинський порушив питання української геральдики у той час, коли панувала офіційна геральдична символіка радянського періоду, домінували усталені стереотипи та емблеми, що віддзеркалювали ідеологію пануючого ладу. За словами В.Замлинського, «герби, які з'явилися за радянського періоду, часто-густо штучно відокремлені від загально-історичного тла і не відзначаються ані особливими художніми якостями, ані глибиною вкладеного в них змісту. Так обривається сув'язь віків і поколінь, нищиться споконвічний процес виховання народу історичною пам'яттю. Нове не завжди краще. То, може, не варто вигадувати штучні нові герби і витрачати великі кошти? Достатньо просто відновити давні»⁴. Так, на порядок денний вчений поставив питання про відродження стародавніх українських гербів.

Умовно його праці можна поділити на три блоки: 1) праці, присвячені українським земельним гербам; 2) розробки щодо гербів українських міст; 3) вивчення та атрибуція гербів гетьманів України.

Відомо, що геральдика зародилася у Західній Європі. Під час хрестових походів з'являються перші герби, створені за класичними канонами геральдики. З ХІV ст. герби з'являються в Україні.

Вчений вважав, що ще за доби Київської Русі побутували емблеми, котрі можна визначити як протогерби, бо їхні функції ще не були чітко визначені⁵. Як приклад він наводить земельні герби Львівщини, Чернігівщини, Поділля та Київщини: на Львівщині це особистий знак галицьких князів – лев; з ХІІ ст.

архангел Михаїл вважався покровителем Київщини, а пізніше й усієї України; коли розкопали курган Чорна Могила, то у княжому похованні X ст. знайшли ріг тура із зображенням чорного орла, який є емблемою Чернігівської землі.

Вчений зазначав, що деяка частина земельних гербів зазнала зміни у зв'язку з політичними подіями. Так, після Люблінської унії 1569 р. давній герб Волині (хрест на червоному тлі) був доповнений польським державним гербом – білим орлом, якого з часом змінив, після приєднання до Російської імперії, російський двоголовий орел.

Отже, на думку В.Замлинського, українська геральдика не виникла на порожньому місці. Вона увібрала у себе найкращі традиції світового герботворення з урахуванням особливостей вітчизняної історії та атрибутики, символіки давньоруської доби, що є прикметним для української геральдики. Вчений описує геральдичні знаки, якими користувалися Володимир Святославич, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах. В основі їх символіки лежав тризуб, різні варіації якого залишились на речових пам'ятках, віднайдених археологами у Подніпров'ї і атрибутованих VI–X ст. В.Замлинський у своїх статтях веде мову про правила складання гербів, зокрема прийнятну для використання кольорову гамму, яка вважається класичною у герботворчості. Історик зазначає, що використовується «обмежений набір фарб, числом сім, а саме: т. зв. «метали» – золото (жовтий) і срібло (білий), надто рідко залізо; фініфті, або ж емалі – червлень (червоний), лазурь (синій, блакитний), пурпур; зелень і чернь»⁶.

У працях першого тематичного блоку, які присвячені українським земельним гербам, В.Замлинський описує зображення 42 гербів Львівського, Волинського, Брацлавського, Подільського, Київського воєводства, Холмської, Перемишльської, Галицької, Жидачівської та ін. земель, подає зображення Харківського герба, Київського тощо. Символом Київського герба був архангел Михаїл, який вважався християнським покровителем Київської землі і образ якого зберігся на печатках і прикра-

сах того періоду. А коли 1782 р. було затверджено герби 11 міст Київського намісництва – серед них і герб Києва з таким описом: «Архангел Михаїл зображений на блакитному тлі, стоячи на горі у вояцькім обладунку: в правій руці тримає меча, а в лівій щита, голова непокрита, коло голови вінець». До середини ХІХ ст. побутувало таке зображення герба. Вчений дає визначення земельного герба: «земельний герб – явище соціальне, адже зародився він у феодальному суспільстві і як звичаєво-культурна ознака приховує в собі юридично-правовий зміст – символ місцевого і державного суверенітету, автономії чи самоврядування»⁷.

Більш детально В.Замлинський аналізує герби українських міст. В його працях досліджено 44 герба, 30 з яких описано докладно, а інші згадані побіжно в контексті вивчення історії культури та символіки України. На його думку, міський герб в Україні був символом розвинутого самоврядування міста, ознакою його незалежності та самобутності. Говорячи про виникнення гербів українських міст, В.Замлинський вказував, що переважна більшість давніх українських міських гербів існує 400–600 років, однак коріння багатьох гербів слід шукати в більш ранньому періоді. Виходячи з цього, він поділяє герби міст на «довільні» та «надані». Під «довільними» гербами розуміються давні емблеми з глибоким народним укорінюванням, наприклад, герби Києва, Львова, Стародуба, Чернігова й інших міст. Вони не потребували визнання і санкціонування верхньої влади, бо їхнє право на існування було освячене віковою історією. «Надані» ж герби затверджувалися королівськими, а опісля й царськими привілеями за обов'язкової умови врахувати місцеві особливості та вже існуючі традиції⁸.

В.Замлинський наводить декілька варіантів класифікації гербів українських міст: а) за змістом зображення герба; б) за часом прийняття чи утвердження герба.

У своїй статті «Давні герби українських міст» він дає обґрунтування класифікації гербів за змістом: «Символіка і зміст українських гербів надзвичайно різноманітні, як різно-

манітна та дійсність, що оточує людину. Давні вірування і світогляд вікопомних часів, історичні події і легенди, фольклорні традиції і народні перекази, побут і господарське життя, ратні подвиги і мирна праця – усе це відбилося в українській геральдиці»⁹.

Розглядаючи герби українських міст, учений поділяє їх щонайменше на вісім груп. До першої групи належать герби, в основі яких лежать стародавні легенди (як приклад – Радомишль: три срібних голуби, що несуть у дзьобах вогонь помсти – помста княгині Ольги древлянам за вбивство свого чоловіка князя Ігоря).

Зображення на гербах другої групи присвячене героїчній боротьбі українського народу з численними поневолювачами – це шаблі і підкови, вежі і мури фортець, лук і стріли, рушниці і баскі коні, булави і кошлаті бунчуки (герби Голтви, Городища, Чигирин, Хорола, Хотина, Глухова, Звенигороду, Лохвиці, Лубен та інші).

Третя група відображає прагнення народу до мирної праці, що позначилося на оформленні міських гербів (Миропіль – дві оливкові гілки і засіяний житом лан, Нове Місто – вулики з золотими бджолами та ін.).

До четвертої групи належать герби міст, які є центрами торгівлі, що знайшло відображення в гербі (Ніжин – потиск рук, яким, за звичаєм, завершувалися торгівельні операції на ярмарку).

Дуже велика п'ята група, до якої належать так звані «промивисті герби», тобто такі, що просто відбивають назву міста (Короп, Суми, Рогатин, Зміїв, Лебедин, Ізюм, Стародуб та ін.).

Шоста група має символи християнської релігії – це дзвіниці, хрести, фігури святих (Київ, Маріуполь).

Сьома група виникла в більш близькі до нас часи – це герби кінця XVIII – XIX ст. Їх символіка, за словами В.Замлинського, це вже не просто звичайний міський герб, яких сотні, а справжня політична демонстрація російського деспотизму, спрямована проти української автономії (Вознесенськ, Новомосковськ).

Восьма група об'єднує герби, історію походження яких важко з'ясувати (Прилуки – золота голова вола, пробита шаблею; Тарасі – чорний орел).

В.Замлинський не претендує на те, щоб його класифікація була остаточна. Навпаки, він каже, що «сюжети міських емблем та їх атрибути, особливості кольорової гами, історії української геральдики ще чекають на допитливого дослідника, що вивчатиме у всьому обсязі ці важливі історичні джерела, які несуть надзвичайно цікаву інформацію з історії міст України»¹⁰.

Класифікуючи міські герби України за часом виникнення, дослідник поділяв їх на три групи. До першої він відносив герби найстаріших міст, що мали в основі гербового малюнку сюжетну символіку, яка існувала з часів Київської Русі. Другу групу, на думку В.Замлинського, складають герби, надані за часів литовсько-польської держави, на яких відчутно вплив польської геральдичної традиції. Третя група – це герби, створені упродовж XVIII–XIX ст. в результаті активізації процесу герботворення на землях сходу та півдня України. За підрахунками вченого, протягом 250-ти років в Україні було удруге затверджено або створено понад 140 гербів міст. На кінець XIX ст. майже всі міста степової та південної України також отримали герби. На Кримському півострові, приєднаному до Росії у 1783 р., було утворено Таврійську область, 10 містам якої невдовзі було надано герби¹¹.

Праці третього тематичного блоку, які присвячені гербам гетьманів України, репрезентують 16 гербів найвидатніших гетьманів: Михайла Дорошенка, Кирила Розумовського, Петра Сагайдачного, Івана Мазепи, Богдана Хмельницького, Івана Скоропадського, Павла Полуботка, Івана Сулими, Богдана Ружинського (Богданка), Дмитра Вишневецького (Байди), Петра Дорошенка, Івана Самойловича, Данила Апостола, Івана Брюховецького, Михайла Ханенка та Дем'яна Многогрішного. В.Замлинський надавав великого значення вивченню гетьманських гербів, які, на його думку, якнайширше висвітлюва-

ли елементи тогочасної символіки та геральдики і проливали світло на історію походження козацьких родоводів, їх історію, витоки, еволюцію. Так, автор доводить, що Б.Хмельницький з 1648 р. почав офіційно, як гетьман, користуватися одним з найдавніших родових відзнак на сході Європи – гербом Абданк-Сирокомля, а після Богдана Хмельницького всі українські гетьмани вже мали власні герби, що було виявом їхньої незалежності та невідчуженості. Один з найдавніших гербів в Україні – герб Івана Мазепи, який ще з 1544 р. використовували власники с. Мазепинці – Михайло і Микола Мазепи, представники покозаченої православної шляхти¹².

Доцільно, на думку В.Замлинського, виокремити комплекс гербів радянського періоду. За його образним висловом, «1917 рік став тим рубежем, що полум'ям громадянської війни відсік нашу історію від сьогодення. Старовинну емблему скасували. Вона більше нікого не цікавила. На її місце повинна була заступити інша: символи, що відображали б новий лад, нові ідеї, новий час. Сталося так, що із купелі разом з водою вихлюпнули дитину. Відрубали коріння, позбавили геральдику притаманних традицій, живильного середовища»¹³. Тільки з середини 60-х рр. ХХ ст., як вважав вчений, започаткувався новий етап розвитку геральдики в Україні, який активізувався у 80-ті рр. Проаналізувавши 120 створених і прийнятих гербів та 30 не затверджених (однак побутуючих), В.Замлинський зробив висновки щодо загального стану тогочасної геральдики і оцінив його як незадовільний. Основними причинами такої ситуації він вважав: а) відсутність контролю за створенням гербів та недостатню наукову компетенцію авторів проектів. Так, він зазначав, що «обов'язковим» стало введення в кольорову гаму червоно-блакитного фону, а це є нетиповим використанням кольорової гами, а відтак не завжди вірним трактуванням емблеми. Звідси неприйняття традицій, символіки минулого, низька естетична цінність знаків; б) не були затверджені правила створення гербів міст, не існувало вітчизняних геральдичних словників, де б

були зафіксовані наукові тлумачення символів, що застосовуються у міжнародній геральдичній практиці, не вивчено й походження гербів цілих регіонів, їх еволюція. Як наслідок – наявність значної кількості переобтяжуючих герб символів, їх дублювання та повторюваність, що привело до зниження потенційної інформативності гербів та їх наукового значення; в) недостатня розробка правових засад та нормативної документації вітчизняної геральдики¹⁴.

Виходячи з цього, В.Замлинський пропонував методологічно обґрунтовані напрями розвитку вітчизняної геральдики. По-перше, він вважав необхідним створення республіканського органу на рівні Комісії Верховної Ради України, яка б централізовано затверджувала герб, його еталон, символіку, опис; по-друге, в розробці проектів гербів мають брати участь компетентні та кваліфіковані юристи, науковці-історики, мистецтвознавці, художники тощо. По-третє, в університетах необхідно готувати фахівців з геральдики; вчетверте, прийняти «Положення про герб міста (селища)», затвердити правила його блазонування; в'яте, укласти «Словник геральдичної термінології» у відповідності з відомими зразками зарубіжних країн, де були б перелічені всі відомі символи, атрибутовано фігури, наведені форми щитів, геральдичні та негеральдичні символи тощо.

Вшосте, створити наукову історію становлення та розвитку геральдики в Україні¹⁵. Як бачимо, чимало рекомендацій вченого побачили світло денне і зараз ними користуються українські геральдисти. Значною мірою активізації цієї справи сприяло створення Українського геральдичного товариства (1990), яке видає свій періодичний орган – газету (журнального типу) «Знак», яка, без перебільшення, є флагманом серед геральдичних видань.

Таким чином, в працях В.Замлинського було поставлено та обґрунтовано питання розвитку та наукового аналізу української геральдики. Сучасний стан історичної думки в Україні, розробки науковців-геральдистів підтверджують, як методо-

логічно вірно В.Замлинський та ін. вчені обґрунтували свій погляд на майбутній розвиток геральдики в Україні, передбачивши ті необхідні кроки, які сприятимуть більш глибокому дослідженню цієї галузі знань.

1. Віктор В. Історія вчить, якщо її вчити // Народна трибуна. – 1993. – 7 квітня; Войцехівська І. Замлинський Володимир Олександрович // Джерелознавство історії України. Довідник. – К., 1998. – с. 170–171; Гість редакції // Прапор комунізму. – 1988. – 4 жовтня; Жижара Є. Долі, в яких відбилася епоха // Друг читача. – 1973. – 5 грудня; Слідзюк П. Його Богдан був романтичним героєм // Вільне слово. (Житомир) – 1995. – 16 червня та інші.

2. Кучер В. Мої спомини // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. та спогадів пам'яті відомого вченого-історика, доктора історичних наук, професора Володимира Олександровича Замлинського. – У 2-х част. / Відп. ред. М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НАН України; Інститут історії України, 2001. – Ч. 1. Число 6 (7). – С. 66–68; Палієнко М. Поруч з професором // Там само – С. 68–71; Іщенко Я. Ми були його студентами // Там само – С. 82–85; Денисенко А. Студії Володимира Замлинського // Там само. – С. 61–66; Гика В. Володимир Замлинський – архівіст, науковець і просто людина // Там само. – С. 71–75 та ін.

3. Войцехівська І., Дмитрієнко М. Серед нас, з нами – назавжди: В.О. Замлинський в житті та науці. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. та спогадів пам'яті відомого вченого-історика, доктора історичних наук, професора Володимира Олександровича Замлинського. – Число 6 (7) – У 2-х част. / Відп. ред. М.Ф. Дмитрієнко. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2001. – Ч. 1. – С. 8–24; Калакура Я. Майстер історичного портрета // Там само – С. 26–38; Дмитрієнко М. Все починалося так: з роботи над створенням першого в Україні підручника СІД // Там само – С. 39–42; Войцехівська І. Джерельна база дослідження життя та творчості професора Володимира Замлинського // Там само – С. 43–57; Сорока Ю. Історія західноукраїнських земель у науковій творчості В.О. Замлинського // Там само. – С. 75–82 та ін.

4. Замлинський В., Джеджула Ю. Давні герби українських міст // Сільські обрії. – 1990. – № 9. – С. 21.
5. Замлинський В., Джеджула Ю. Українські земельні герби: // Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1991. – № 1. – С. 47.
6. Замлинський В., Джеджула Ю. Українські земельні герби: З української старовини // Сільські обрії. – 1990. – № 8. – С. 21.
7. Замлинський В., Джеджула Ю. Давні герби українських міст // Сільські обрії. – 1990. – № 9. – С. 21.
8. Там само.
9. Там само. – № 10. – С. 21.
10. Замлинський В., Дмитрієнко М. Геральдика України // Україна. – 1992. – № 14. – С. 2.
11. Там само.
12. Замлинський В., Джеджула Ю. Герби гетьманів України // Сільські обрії. – 1990. – № 11. – С. 22.
13. Замлинський В., Дмитрієнко М. Геральдика України. – С. 1.
14. Там само. – С. 2.
15. Там само.

Sergiy Sevruk

**HERALDIC PROBLEMS IN VOLODYMYR
ZAMLINSKIY'S WORKS**

The contribution of V. O. Zamlinskiy to working out the problems of urban and land heraldry in Ukraine is being researched. The sources and history of emblem creation are being analyzed. And there are scientists recommendations as for the development of home heraldry.